

Balogh László

ÉSZREVÉTELEK

BOLLÓK ÁDÁM ÉS B. SZABÓ JÁNOS KÖNYVÉHEZ

A császár és Árpád népe

A korai magyar történelem legfontosabb 10. századi bizánci forrásáról
(BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport. Források és tanulmányok 8.)

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2022.

A magyarság korai történetével kapcsolatban számos elmélet született a 20–21. században. Elég itt csak Gombocz Zoltán,¹ Németh Gyula,² Ligeti Lajos³ vagy Róna-Tas András⁴ kutatásaira utalnom. Legújabbán pedig több kutató is előállt a maga koncepciójával.⁵ A most tárgyalt munka szerzői az utóbbiak sorához csatlakozva arra tettek kísérletet, hogy gyökeresen átrajzolják a magyarság 9. századi történelméről eddig vallott képet. Az alábbiakban áttekintem ennek az új elméletnek az egyes pontjait, különös hangsúlyt helyezve arra a kérdésre, hogy a szerzők állításai mennyiben egyeztethetők össze az írott forrásokkal. Megkönnyítette munkámat, hogy a szerzők a kötetükben egyáltalán nem foglalkoztak a magyar nyelv honfoglalás előtti jövevényszavainak kérdésével,⁶ és jöszerevével említés nélkül hagyták a régészeti forrásokat. Egészen furcsa például, hogy az az új régészeti elmélet, amely a saját koncepciójuk előzményének tekinthető, csak egy igen rövid megjegyzésben bukkan fel a kötetben (23).⁷

¹ *Gombocz Zoltán*: Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 7.) Bp. 1908; *Uő*: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány II. Nyelvtudományi Közlemények 46. (1923) 26–29.

² *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930; *Uő*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Közzéteszi Berta Árpád. 2., bőv., átdolg. kiad. Bp. 1991.

³ *Ligeti Lajos*: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp. 1986. 401–402. Vö. *Zimonyi István*: Ligeti Lajos magyar őstörténet-koncepciója. Századok 122. (1988) 216–221.

⁴ *Róna-Tas András*: A honfoglalás kori magyarság. Akadémiai székfoglaló, 1991. június 10. Bp. 1993; *Uő*: A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. 2., jav., bőv. kiad. Bp. 1997.

⁵ *Szabados György*: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.) Szeged 2011; *Gyóni Gábor*: A magyarság hajnalán. A magyarok korai története a honfoglalásig. (Források és tanulmányok 3.) Bp. 2019.

⁶ *András Róna-Tas – Árpád Berta*: West Old Turkic I–II. (Turcologica 84.) Wiesbaden 2011. Vö. *Zimonyi István*: A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 28.) Bp. 2014. 73–91.

⁷ *Türk Attila Antal*: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. Szerk. G. Tóth Péter – Szabó Pál. Szeged 2010. 261–306.; *Türk Attila*: A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban. Perspektívák és teendők. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. Sudár Balázs et al. (MTA BTK MÓT Kiadványok 1.) Bp. 2014. 19–29.; *Alekszej Komar*: Istorija i arheologija drevnih mad'jar v epohu migracii (A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei). (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11.) (Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5.) (Ómúltunk Tára 14.) Bp. 2018; *Uő*: A régészet szerepe

A szerzők elmélete a következőképpen foglalható össze. A magyarság etnogenezésének döntő szakaszára a 9. század utolsó évtizedeiben és a 10. században került sor. Ekkor történt, hogy több, a kelet-európai sztyeppén élő nomád csoport az Árpád-ház vezetése alatt egy politikai szervezetbe tömörült. Így voltaképpen nem az a kérdés, hogy hol élt a magyarság a 9. században, hanem az, hogy hol éltek azok a csoportok, amelyek a magyarság vezetete törzsszövetség részeivé váltak. Az eddig is széles körben elfogadott volt, hogy a magyarság a 10. században magába olvasztott különböző etnikai csoportokat. Elég itt a kazároktól elszakadt kabarokra, vagy a Kárpát-medencében élő, korábban az Avar Kaganátus fennhatósága alá tartozó népekre gondolnunk. A történész számára csak az a kérdés, hogy ezek a folyamatok mennyiben vizsgálhatóak az írott források oldaláról. A szerzők úgy vélik, hogy a magyarság a 9. század második felében hagyta el az Urál-hegységtől dél-délnyugatra lévő szállásterületét és költözött a Kárpátoktól keletre lévő sztyeppére. Itt került sor egy új, a magyarság vezetete törzsszövetség létrehozására. Az ezt alkotó különböző nyelvű etnikai csoportok alig néhány évtizeddel később nyugatra vándoroltak a Kárpát-medencébe, ahol egy évszázaddal később létrejött a keresztény Magyar Királyság. Az írott források esetében a problémát az okozza, hogy a magyarságra vonatkozó kútfők csak a 9. század közepétől szaporodnak meg, és az etnogenezésüket ezek alapján nyomon követni roppant nehéz. Ha a forrásoknak a szerzők által javasolt értelmezései megállják a helyüket, az valóban újdonságot jelentene a magyarság korai történetének kutatásában.

A szerzők kiindulópontja VII. Kónstantinos bizánci császár *De administrando imperio* (a továbbiakban: DAI) című munkájának magyarokkal kapcsolatos részei. Ahogy azt már többen előttük megtették⁸ a magyar bizantinológia kimagasló képviselőjének, Moravcsik Gyulának a fordítása alapján, a magyar szöveget követve gondolták újra a magyarság korai történelmének 9–10. századi eseményeit (9., 12.). Annyi újdonság azonban mindenképpen van ebben a megközelítésben, hogy a szerzők – ahogy a kötet előszavában Fodor Pál megjegyezte – anélkül tették ezt, hogy „más források ellentmondó adataival próbálták volna összeegyeztetni a DAI közléseit” (9.). Sajnos, Moravcsik munkája óta – bár egyes részek esetében történtek fontos előrelépések⁹ – még mindig nem készült el a görög szöveg magyarokat érintő részeinek részletes

és eredményei a korai magyar történelem kutatásában. Magyar Tudomány 182. (2021) 129–141.; *Makszim Valerjevics Kvinyickij et al.*: Korai magyar leletek a Fekete-tenger északnyugati előteréből (9. század – 10. század első fele). In: Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. Főszerk. Türk Attila. (Magyar Östörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1.) (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1.) Bp. 2022. 585–591.

⁸ *Kristó Gyula*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980; *Tóth Sándor László*: A magyar törzsszövetség politikai életrajza. Szeged 2015.

⁹ *Olajos Terezia*: Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részleteihez. Magyar Nyelv 91. (1995) 44–52.

elemzése,¹⁰ holott a mű legkorábbi kézirata, amelyről a többi másolat készült, bárki számára digitális formában hozzáférhető, a szöveg kritikai kiadása pedig máig etalon.¹¹

A szerzők is úgy gondolták, hogy a magyarság 9. századi történelme szempontjából két szállásterület, Levedia és Eteköz lokalizációja és kronológiai keretei adhatják meg egy elmélet gerincét. A magyarság legkorábbi feltűnése az írott forrásokban nem tehető a 830-as éveknél korábbra. Azok a nézetek, amelyek ennél korábbi eseményről beszámoló forrásban vélték megragadni a magyarság nyomát, egytől-egyig téveseknek bizonyultak (27–30.).¹² Így az írott forrásokat vallató történetés számára „csak” az lehet a kérdés, hol élt a magyarság a 9. században.

A szerzők Levediát a Kazár Kaganátus északkeleti részére helyezték. Fő érvük az volt, hogy a DAI is itt említ egy *mazaros* (Μαζάρους) nevű népet, amely véleményük szerint a magyar népnévnek egy besenyő adatközlőre visszamenő alakja lehet (163–164., 265.). Nem szerencsés, hogy a besenyők alig ismert nyelvével¹³ magyarázzák azt, hogy a magyar [gy] hangot a forrás a görög ζ betűvel adta vissza.¹⁴ Ráadásul a forrás vitathatatlanul legjobb ismerője, Moravcsik azon a véleményen volt, hogy a *mazaros* alak szövegromlás során jött létre, és eredetileg a helyén a *kazaros* ('kazár') alak állt.¹⁵ Ezt elég egyértelműen bizonyítja, hogy a forrás két egymást követő mondata azt állítja, hogy a besenyők határosak voltak a Μαζάρουι (*Καζάρουι) néppel és az úzokkal, majd a kazárok (Καζάρουι) és az úzok megtámadták és elűzték őket a szállásaikról. Így Levedia lokalizációjának ez az adata nyugodtan törölhető. Mivel a szerzők – az utóbbi „adatot” leszámítva – Levedia elhelyezkedésével kapcsolatban csak annyit jegyeznek meg, hogy – miként a DAI mondja – az „Kazáriához közel” helyezkedett el (157–166.), ezért az olvasó nem is igazán tud meg többet erről a kérdésről.

A szerzők azt feltételezik, hogy Levedi népe a 810-es vagy a 820-as években költözhetett Levediába. Ezt arra az általuk megfogalmazott felvetésre alapozták, hogy

¹⁰ Vö. J. B. Bury: The treatise De administrando imperio. Byzantinische Zeitschrift 15. (1906) 517–577.

¹¹ *Biborbanszületett Konstantin*: A birodalom kormányzása. Ford. Moravcsik Gyula. Bp. 2003. XII., XVI.

¹² *Szádeczky-Kardoss Samu*: A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról. Antik Tanulmányok 22. (1975) 150–151.; *Balogh László*: Notes on the Western Turks in the Work of Theophanes Confessor. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 58. (2005) 187–195.; *Balogh László*: Új könyv a „kettős honfoglalásról”. Megjegyzések egy a magyarság korai történetét tárgyaló mű margójára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 125. (2007) 3–19. Vö. *Bálint Csanád*: A „kettős honfoglalás” tételeiről. Századok 155. (2021) 693–724.

¹³ *Ligeti L.*: A magyar nyelv török kapcsolatai i. m. 363.

¹⁴ *Gyóni Mátyás*: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. (Magyar–görög Tanulmányok 24.) Bp. 1943. 210.

¹⁵ *Gyóni M.*: A magyar nyelv i. m. 85–86.; *Francis Dvornik et al.*: Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio. A Commentary. Ed. Romilly J. H. Jenkins. Washington 2012. 143.; *Konstantin Bagrijanorodnyj*: Ob upravlenii imperiej. (Tekst, perevod, kommentarij). Pod. red. G. G. Litavrin – A. P. Novoselcev. Moskva 1989. 154–155.; Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Klaus Belke – Peter Soustal. (Byzantinische Geschichtsschreiber 19.) Wien 1995. 184.; *Farkas Zoltán*: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés i. m. 268–269.

Levedi egy nemzedékbe tartozhatott azzal az Álmoossal, aki Anonymus szerint 819-ben született.¹⁶ Mivel Levediát Levediről nevezték el, így a Levediába költözés sem lehetett korábbi, mint Levedi születése (153., 227–228.). Ennek a felteveláncnak több gyenge pontja is van. Roppant kétséges, hogy az Anonymus által megörzött, Álmos születésére vonatkozó dátum helyes. Álmos és Levedi azonos születési évszáma csak egy ötlet, amit tulajdonképpen maguk a szerzők is feladtak, amikor Levedi születését a 8. század végére tették (153.). A Levedia név bizánci elnevezés (158.), és semmi sem mutat arra, hogy a DAI által Levediának nevezett területet a magyarság Levedi vezetésével foglalta volna el. Így sajnos nincs forrásos alapja annak a hipotézisnek, hogy a magyarság a 810-es, 820-as években költözött Levediába, bárhol is volt az említett terület – ha egyáltalán létezett. Ugyanez igaz akkor is, ha a 830-as vagy a 850-es évekre tesszük Levedia elfoglalásának időpontját (153.).

A szerzők úgy vélik, hogy az a besenyő támadás, amely a Levediából való elvándorlásra kényszerítette a magyarokat (a szerzők terminológiájában: szavartokat),¹⁷ a 860-as években történt. Ekkor a népesség két részre szakadt. Egyik csoportjuk a Kaukázustól délre vándorolt, róluk mondja a DAI, hogy Perzsia vidékén telepedtek le. A másik, nagyobb csoport pedig Levedi vezetésével nyugatra, Etelköz területére ment, ami alatt a kelet-európai sztyeppe nyugati felét kell értenünk (51., 149.). A szerzők úgy gondolták, hogy a magyarság etnogenezisének döntő szakaszára a 9. század utolsó harmadában,¹⁸ itt Etelközben került sor, ahol a keletről, Levedi vezetésével érkező, magyar nyelven beszélő szavartokhoz¹⁹ csatlakoztak az ott talált török nyelven beszélő onogurok, majd a kazároktól elszakadt török nyelven beszélő kabarok. Ezekből az elemekből állt össze egy új törzsszövetség, amely Árpádot választotta meg fejedelméül, aki az új politikai formációnak a *türk* nevet adta (37., 53., 256–261., 343.).²⁰ A kelet-európai sztyeppén a türk hatalomnak a 7. század első felében történt összeomlása után is éltek türk csoportok, így nekik köszönhetően megmaradt a név megbecsültsége a térségben. Árpád ezért választotta ezt a nagy presztízsű nevet a népe elnevezésének (260.

¹⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II.* Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937–1938. I. 38.

¹⁷ A szerzők azt feltételezték, hogy a Levediában élő magyarságot a kazárok szavartnak nevezték (113–117., 164., 193.). Vö. *Ádám Bollók – János B. Szabó: Árpád's people: Early Medieval steppe society and national ancestors. 9th century Hungarian history as reflected in Chapter 38 of the De administrando imperio.* In: *Von den Hunnen zu den Türken–Reiterkrieger in Europa und Zentralasien.* Hrsg. Falko Daim – Harald Meller – Walter Pohl. (Tagungen des Landesmuseum für Vorgeschichte Halle 23.) Halle 2021. 277. Az azonban nem érthető, hogy miért illetik a szerzők a magyarságot ezzel az idegen elnevezéssel, annak önnevezése helyett. Talán az új kutatások valamifajta használható hipotézist adnak majd a szavartoi aszfaloi kérdésre. – *Senga Toru: Néhány megjegyzés a Sabartoi aszfaloi szintagma kérdéséhez.* Magyar Nyelv 115. (2019) 436–455.

¹⁸ Vagy mégis inkább a 850-es években vándorolt a magyarság Etelközbe (287)?

¹⁹ Vö. *Ligeti L.: A magyar nyelv török kapcsolatai i. m. 347.*

²⁰ Vö. *B. Szabó János – Sudár Balázs: Az Árpád-ház nyomában.* (BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport. Források és tanulmányok 5.) Bp. 2021. 131–132.

85. jegyzet, 261. vö. 37.), amelyet „egyaránt magukénak érezhette” mindegyik csoport (261.), és a magyarság a 940-es évekig biztosan használta ezt, mint önelnevezést (259.). Az a feltételezés, hogy a magyarságra alkalmazott *türk* népnév voltaképpen nem egy idegen,²¹ hanem egy önelnevezés, már többször felmerült.²² Már csak az a kérdés, hogy a források alátámasztják-e ezt az állítást. A szerzők által hivatkozott szakirodalom nem tud belső-ázsiai türkökről a 8–9. századi Kelet-Európában. Néhány forrás valóban említ *türköket* (voltaképpen kazárokat) a térségben a 8–9. századi események kapcsán. A források egy része azonban egy bizánci kútfőre, Theophanés művére megy vissza, és annak híreit veszi át, végső soron Anastasius Bibliothecarius latin fordításából.²³ A többi forrás esetében pedig, bár néhány valóban 8–9. századi, a bennük fennmaradt hírek szintén átvételek korábbi művekből.²⁴ Semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy a belső-ázsiai türkök számottevő csoportjai a kelet-európai sztyeppén éltek volna a 8–9. században. Természetesen nem lehet kizárni, hogy a *türk* népnév és a hozzá kapcsolódó presztízs létezett ez időben Kelet-Európában, csak éppen a szerzők ennek igazolására nem tudtak forrás(oka)t idézni. Árpád pedig csak akkor választhatta volna az általa vezetett törzsszövetségnek a *türk* nevet, ha lett volna valamilyen – vélt vagy valós – kontinuitás köztük és a türk hatalom között.²⁵ Bár a kazár kagán valószínűleg a türk uralkodóházra vezette vissza a származását (167),²⁶ mégsem tudunk arról, hogy a *türk* népvétet használta volna ennek kifejezésére.

Az is kérdéses, hogy a magyarságra alkalmazott *türk* népnév vajon valóban úgy viselkedik-e, mint egy önelnevezés. A bizánci szerzők közül legkorábban 899-ben Philotheos említi *türk* néven a bizánci császár testőrségének egy csoportját,²⁷

²¹ Balogh László: Megjegyzések a magyarokra alkalmazott türk népnév kérdéséhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 139. Szeged 2017. 15–18.

²² Vö. Elter István: A magyarok elnevezései arab forrásokban. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk. Kovács László – Veszprémy László. (A honfoglalásról sok szemmel 3.) Bp. 1997. 100–101.; Uő: Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24.) Szeged 2009. 124–125.

²³ Polgár Szabolcs: Turci, turchi népnevek középkori latin nyelvű forrásokban (7–15. század). In: Fehér Lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára. Szerk. Gálffy László – Sáringér János. Szeged 2015. 62. Vö. Balogh, L.: Notes on the Western Turks i. m.

²⁴ Alexandere Eckhardt: La légende de l’origine troyenne des Turcs. Kőrösi Csoma-Archivum 2. (1926–1932) 422–433.; Polgár Sz.: Turci, turchi népnevek i. m. 59–60.; Szántó Richárd: Ravennai Anonymus Cosmographiája és a korai magyar történet. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 145. Szeged 2020. 108.

²⁵ Peter B. Golden: Imperial Ideology and the Sources of Political Unity Amongst the Pre-Chinggisid Nomads of Western Eurasia. Archivum Eurasiae Medii Aevi 2. (1982) 45–46.; Peter B. Golden: The Türk Imperial Tradition in the Pre-Chinggisid Era. In: Imperial Statecraft: Political Forms and Techniques of Governance in Inner Asia, 6th–20th Century. Ed. David Sneath. Bellingham 2006. 29–31. Hacsak nem feltételezzük, hogy a magyarságnak nemcsak hun (?), avar, ujgur (B. Szabó J. – Sudár B.: Az Árpád-ház nyomában i. m. 71–110., 124–125., 135.), de türk hagyománya is volt.

²⁶ Peter B. Golden: Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 25/1.) Bp. 1980. 219–221.; Golden, P. B.: Imperial Ideology i. m. 58.

²⁷ Nikolas Oikonomidēs: Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Paris 1972. 309₂₁; Monavcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. 35.

amelyet a kutatók magyar származásúnak tartanak.²⁸ Vele egykorú Arethasnak az a VI. (Bölcs) Leó császárhoz írott beszéde, amelyben a szerző már egyértelműen a magyarságra alkalmazta a *türk* elnevezést 902-ben.²⁹ A legkorábbi esemény, amelynek kapcsán a magyarság – a *hun* és *ungr(ois)* mellett – *türk* néven szerepel, egy 830-as évekre datált katonai vállalkozás, amelyet az Al-Dunánál hajtottak végre. Az akció leírása azonban csak a 960-as években keletkezett, úgynevezett *Georgius Monachus Continuatus* (a továbbiakban: GMC) szövegében maradt ránk.³⁰ A 10–11. századi bizánci kútfők több alkalommal használták még a *türk* elnevezést a magyarságra.³¹ A latin források közül az *Annales Baresenses*ben találunk hírt arról, hogy II. Basileios bizánci császár (976–1025) röviddel a halála előtt – többek között – *türk* harcosokat is küldött Itáliába,³² akiket több kutató is a magyarokkal azonosított.³³ Emellett egy 10. századi szerző, a Bizánci Birodalomban diplomataként kétszer is megforduló, latin nyelven alkotó Liudprand munkájában szerepel még a magyarságra vonatkoztatva a *türk* elnevezés.³⁴ A muszlim szerzők közül a 10. század elején Konstantinápolyban hadifogolyként élő Hārūn ibn Yahyā említi meg a bizánci császár *türk* testőreit, akiket a szakirodalom magyarnak tart,³⁵ és szintén így nevezi

²⁸ Gyula Czebe: Turko-byzantinische Miscellen II. Kőrösi Csoma-Archivum 1. (1924) 309.; *Oikonomides, N.*: Les listes de préséance byzantines i. m. 208–209.; *Moravcsik Gy.*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai i. m. 35. Vö. *Moravcsik Gyula*: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. 128.; *Kristó Gy.*: Levedi törzsszövetségétől i. m. 139., 302.; *Olajos Teréz*: Philotheos. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 545.; *Olajos Terézia*: Philotheos. In: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 7.) Szeged 1995. 95.; *Makk Ferenc*: Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század). Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 102. Szeged 1995. 31–32.; *Uő*: Magyar külpolitika (896–1196). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) 2. kiad. Szeged 1996. 15.

²⁹ Arethae archiepiscopi caesariensis Scripta minora I–II. Recensuit L. G. Westerink. Leipzig 1968–1972. II. 27²³; *Moravcsik Gy.*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai i. m. 13.

³⁰ Uo. 55–58.

³¹ Uo. 16–26., 34–51., 58–65., 66–71., 73–77. passim.

³² Annales Baresenses. In: Annales et chronica aevi Salici. Ed. Georgius Henricus Pertz. (MGH SS. 5.) Hannoverae 1844. 53. (1027. év); W. J. Churchill: The Annales Baresenses and the Annales Lupi Protospatharii. Critical Edition and Commentary. Toronto 1979. 118.

³³ *Olajos Terézia*: Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez. Antik Tanulmányok 33. (1987–1988) 26.; *Uő*: Egy felhasználatlan forráscsoport. A 11. századi magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez. Századok 132. (1998) 219–222.

³⁴ Die Werke Liudprands von Cremona. Ed. Joseph Becker. (MGH SS rer. Ger. 41.) Hannoverae–Lipsiae 1915. 38⁷, 38²³, 50¹²; *Constanze E. M. F. Schummer*: Diplomata volt-e Cremonai Liudprand? In: A bizánci diplomácia. Szerk. Jonathan Shepard – Simon Franklin. (Varia Byzantina 11.) Bp. 2006. 270–276. Vö. *Hóman Bálint*: A magyar nép neve a középkori latinságban. Történeti Szemle 6. (1917) 131., 154.

³⁵ *Ibn Rusteh*: Les atours précieux. Trad. Gaston Wiet. Le Caire 1955. 139.; *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1–3. (Magyar Őstörténeti Könyvtár) Bp. 1997–2007. I/1. 185., 188.; *Al-Maqdisi*: Kitáb al-bad’ wa’l-ta’rih I–VI. Ed. Clement Huart. Paris 1899–1919. IV. 68.; A honfoglalás korának írott forrásai i. m. 28.; *Peter B. Golden*: Khazar Turkic Ghulams in Chaliph Service. Journal Asiatique 292/1–2. (2004) 1–2. 283. Vö. *Kmoskó M.*: Mohamedán írók a steppe népeiről i. m. I/1. 183.: 723. jegyz.; *Jean-Charles Ducène*: Une deuxième version de la relation d’Hārūn ibn Yahyā sur Constantinople. Der Islam 82. (2005) 241–255.

a magyarokat a 10. század második felében Ibrāhīm ibn Ya'qūb zsidó kereskedő, utazó is.³⁶ *Türknek* nevezi a magyarságot a bizánci haderő idegen zsoldosai között aḍ-Ḍahabī,³⁷ valamint a 942. évi hispániai hadjáratuk kapcsán Ibn Ḥayyān is.³⁸ Cirill (Kónstantinos), a szlávok apostola, amikor az anyanyelvi igehirdetést igyekezett a védelmébe venni a 867. évi úgynevezett „velencei vitában”,³⁹ az életírása szerint azzal érvelt, hogy többek között az avarok, a *türkök* (турци) és a kazárok is anyanyelvükön nyerhetik el a keresztény tanítást.⁴⁰ Több kutató is azt feltételezte, hogy a szláv forrás турци népeve egy – talán éppen a Cirill által a vita során görög nyelven elmondott beszéd szövegéből átvett – görög τουρκοι/τουρκι alakra megy vissza.⁴¹ Ha pedig az avarok, a *türkök* és a kazárok egymás után való szerepeltetése a lakóhelyük elhelyezkedésére utal,⁴² akkor ezeket a *türköket* Kelet-Európában, a Fekete-tengertől északra (északnyugatra) kell keresnünk.⁴³ Az adott területen a bizánci források pedig csak a magyarságot jelölték a *türk* népnévvel.⁴⁴ A nem görög nyelvű források elsőpró többsége esetében egyértelmű, hogy a bizánci népnévhasználat átvételéről van szó.⁴⁵ A *türk* népnévnek 'magyar' értelemben való használata tehát annyira szűk körre terjedt csak ki, hogy aligha tarthatjuk valószínűnek, hogy önelnevezésről lenne szó.⁴⁶ Ebben az esetben ugyanis joggal várhatnánk el, hogy más forráscsoportban – a bizánci forrásoktól függetlenül – ugyancsak jelentkezzen ez a gyakorlat (52.).⁴⁷ Az perze lehet vita tárgya, hogy miért és mikor kezdték a *türk* népvét a magyarságra

³⁶ Tadeusz Lewicki: Les noms des hongrois et de la Hongrie chez les médiévaux géographes arabes et persans. Folia Orientalia 19. (1978) 48–49.; Kmoszó M.: Mohamedán írók a steppe népeiről i. m. I/1. 185., 242.

³⁷ Šams ad-Dīn Muḥammad b. Aḥmad b. 'Uḡmān aḍ-Ḍahabī: Ta'riḥ al-islām wa-wafayāt al-mašāhīr wa-l-a'lām. XXV. Ed. 'Umar 'Abd as-Salām Tadmurī. Bayrūt 1994. 217.; A. A. Vasiliev: Byzance et les Arabes I–III. Bruxelles 1935–1968. II. 243–244.; Balogh László: Megjegyzések a 10. század második felének magyar–bizánci kapcsolataihoz. In: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. Szerk. Olajos Terézia. (Opuscula Byzantina 11.) Szeged 2014. 12–13.

³⁸ Elter I.: Ibn Ḥayyān a kalandozó magyarokról i. m. 61–64.

³⁹ H. Tóth Imre: Cirill-Konstantin és Metód élete, működése. Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe. Szeged 2003. 120–124.

⁴⁰ Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ob 1100 letnici Metodove smrti. Ed. Bogo Grafenauer. Ljubljana 1985. 189.

⁴¹ Francis Dvorník: Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Prague 1933. 207–208.; Olajos Terézia: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16.) Szeged 2001. 80.; H. Tóth I.: Cirill-Konstantin és Metód élete i. m. 124.

⁴² Vö. Ernst Honigmann: Die sieben Klimata und die ΠΟΛΕΙΣ ΕΠΙΣΗΜΟΙ. Eine Untersuchung zur Geschichte der Geographie und Astrologie in Altertum und Mittelalter. Heidelberg 1929. 98–99., 227–228.

⁴³ Dvorník, F.: Les légendes de Constantin et de Méthode i. m. 208.

⁴⁴ Gyula Moravcsik: Byzantinoturcica I–II. Berlin 1958. II. (Zweite durchgearbeitete Auflage) 321–322.

⁴⁵ Zimonyi István: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Gayhāni-hagyomány magyar fejezete. (Magyar Östörténeti Könyvtár 22.) Bp. 2005. 72.

⁴⁶ Hóman B.: A magyar nép neve a középkori latinságban i. m. 130., 137., 1. jegyz.

⁴⁷ Vö. Róna-Tás A.: A honfoglaló magyar nép i. m. 227–238.

alkalmazni a bizánci szerzők,⁴⁸ a felsorolt források alapján azonban semmi nem mutat arra, hogy itt nem egy bizánci talajon létrejött idegen elnevezésről van szó. A magyarságot számos muszlim forrás a *türk* népek közé sorolta, ez azonban egy összefoglaló idegen elnevezés volt, amellyel a források azt fejezték ki, hogy a magyarság az eurázsiai sztyeppe nomád népei közé tartozik.⁴⁹ Ha pedig Álmos és Árpád – ahogy B. Szabó gondolja – valamifajta kapcsolatban állt az ujjur uralkodóházzal,⁵⁰ akkor miért választották volna az ujjurok legfőbb ellenfeleinek, a türköknek a nevét az általuk vezetett törzsszövetség elnevezésül?

A szerzők azon feltevése, hogy a *türk* népnév voltaképpen a magyarság politikai szerveződésére utal, nem új keletű. Elméletük megalkotásakor nagymértékben Boba Imre elképzelése jelentette az inspirációt. Ő úgy vélte, hogy a magyarságot csak Árpád megválasztása után nevezték *türk*nek.⁵¹ A különbség azonban az, hogy míg Boba a Kárpát-medencéből az avar hatalom összeomlása után a Kárpátoktól keletre lévő sztyeppére vándorolt, az Árpád családja vezette onoguroknak és a keletről érkezett magyaroknak az egyesülésével magyarázta a *türk* népnév jelentkezését,⁵² addig a szerzők a keletről érkező, Levedi vagy/és Árpád családja által vezetett magyarok (szavartok) és a helyben talált onogurok összeolvadásával magyarázzák a kifejezés feltűnését.⁵³ Az a magyarázat tehát, amely szerint a *türk* népnév a magyarság önelnevezése volt, nem több hipotézisnél, amelynek igazolására jelenleg nem rendelkezünk forrással. Ráadásul, ha a *türk* népnév a magyarság önelnevezése lett volna a 940-es évekig (259.), akkor vajon kiket jelölt a *magyar* népnév? Milyen népesség lehetett az, amelyet a muszlim források már 9. századra vonatkoztatva magyar (**mağğar*) néven neveznek?⁵⁴

A kutatásban régóta nincs egyetértés abban, hogy Álmos⁵⁵ vagy Árpád⁵⁶ volt-e a magyarság első fejedeleme.⁵⁷ A szerzők – más kutatókat követve⁵⁸ – úgy

⁴⁸ Balogh L.: Megjegyzések a magyarokra alkalmazott türk népnév kérdéséhez i. m. 15–31.

⁴⁹ Zsidai Zsuzsanna: Türkok az arab forrásokban – problémafelvetés egy népnév értelmezése kapcsán. Keletkutatás (2012) ősz, 5–17.

⁵⁰ B. Szabó J. – Sudár B.: Az Árpád-ház nyomában i. m. 71–82.

⁵¹ Imre Boba: A Twofold Conquest of Hungary or „Secundus Ingressus”. Ungarn Jahrbuch 12. (1982–1983) 24., 32.

⁵² Uő: The Federal Structure of the Earliest Hungarian Polity: The Role of the „Covenant of Blood”. Ural-Altai Yearbook 63. (1991) 105., 109., 118–119.

⁵³ Pritsak pedig úgy gondolta, hogy amikor a magyarsághoz csatlakozott kabarok lettek a vezetői a magyar törzsszövetségnek, attól kezdve nevezték a magyarokat *türk*nek a források. – Omeljan Pritsak: Yowár und Káßar Káwar. Ural-Altaiische Jahrbücher 36. (1965) 383.

⁵⁴ Zimonyi L.: Muszlim források i. m. 50–57.

⁵⁵ A név egy új etimológiája: B. Szabó J. – Sudár B.: Az Árpád-ház nyomában i. m. 54.

⁵⁶ A név egy új etimológiája: uo. i. m. 59–62.

⁵⁷ Tóth S. L.: A magyar törzsszövetség politikai életrajza i. m. 190–226.

⁵⁸ Kristó Gyula: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged 1993. 19–21.

vélik, hogy ezt a gordiuszi csomót⁵⁹ fel tudják oldani. Véleményük szerint Álmos a szavartok fejedelme volt, míg fia, Árpád az onogurokkal és kabarokkal kiegészült szavartok, azaz a *türkök* első fejedelme lett. Ennek igazolására egyetlen forrást, Anonymus gesztáját idézik (261.). Ebben a szerző elmondja, hogy a magyarok Szkítiában Álmost választották meg fejedelmüknek, amit a magyar vezérek vérszerződéssel erősítettek meg.⁶⁰ A szerzők bizonytalanok abban, hogy mikor történt Álmos megválasztása. Mivel Anonymus nem adja meg a vérszerződés pontos dátumát, így hol az Etelközbe való vándorlás utánra (232., 234.), hol pedig az azt megelőző időszakra keltezik az eseményt (261.). Álmos fejedelemségének igen kiterjedt szakirodalma van.⁶¹ A kérdés aligha oldható meg azzal, hogy Anonymus művét – minden kritika nélkül – más forrásoknál per-döntőbbnek tekintjük.⁶²

A DAI szerint az Etelközbe költözött magyarság – kiegészülve több török nyelvű csoporttal – a kazár kagán által támogatott Árpádot választotta meg „a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelven”⁶³ fejedelméül. A szerzők úgy vélték, hogy ez a szertartás nem az eurázsiai sztyeppe nomád népei körében széles körben ismert szokásnak, a nemeztakaróra emelésnek felel meg,⁶⁴ hanem a bizánci pajzsra emelés szertartásának a sztyeppei népek körében is meghonosodott – bár történelmi példával a szerzők által sem igazolt – gyakorlatával azonos.⁶⁵ Ezzel kapcsolatban megjegyzik, hogy a pajzsra emelés a bizánci gyakorlatban a „lázadókhöz” köthető (223.), ez pedig jól összeegyeztethető azzal, hogy a Levediából Etelközbe vándorló magyarság a kazárok fennhatósága elől menekült el. A bizánci császárok

⁵⁹ Bartha Antal: A magyar honalapítás. Bp. 1987. 55.

⁶⁰ A kérdésre lásd Tóth Sándor László: Első fejedelem: Árpád vagy Álmos? Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 103. Szeged 1996. 31–42.

⁶¹ Anonymus művének történelmi értékére lásd Thoroczkay Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993). I–II. Fons 1. (1994) 93–149.; Fons 2. (1995) 117–173. Vö. Kristó Gy.: Honfoglaló fejedelmek i. m. 9–32.

⁶² Veszprény László: Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában. Aetas 9. (1994) 1. sz. 36–48. Álmos szerepének felértékelődésére lásd Jakubovich Emil: P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. In: Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Bp. 1925. 212.; Tóth S. L.: A magyar törzsszövetség politikai életrajza i. m. 200.

⁶³ *Bíborbanszületett Konstantín*: A birodalom kormányzása. Kiadta, ford. Moravcsik Gyula. Bp. 1950. 172–173.; Moravcsik Gy.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai i. m. 45.

⁶⁴ Balogh László: Árpád „pajzsra emelésének” keleti párhuzamai. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 112. Szeged 2002. 37–47.; Ivánics Mária: Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa. Bp. 2017. 82–104. Képi ábrázolása: D. D. Vasil'ev: Korpus tjurskih runičeskih nadpisej južnoj Sibiri. I. Astana 2013. 100–101.

⁶⁵ B. Szabó János – Bollók Ádám: A „szavart–türk dosszié”. A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. Századok 152. (2018) 535.: 225. jegyz. Vö. Mousés Daxuranci: The History of the Caucasian Albanians. Transl. C. J. F. Dowsett. London–New York–Toronto 1961. 149. (II. 36.)

beiktatása során azonban a pajzsra emelés általános gyakorlat volt.⁶⁶ Talán annyiban megtevéstző a dolog, hogy ha egy-egy trónkövetelő a konstantinápolyi pátriárkával nem tudta magát császárrá koronáztatni, akkor számára a pajzsra emelés legitimációs szerepe felértékelődött. Ez azonban természetesen Árpád beiktatásával kapcsolatban nem nyújt használható analógiát.

Árpád megválasztásának a szerzők által javasolt keletezése nem teljesen következetes. Ha a magyarság (szavartok) a 860-as években⁶⁷ vándorolt Etelközbe, és a DAI szerint „kevés idő múltával”⁶⁸ ezt követően választották meg Árpádot fejedelmükké, akkor ez több problémát is felvet. A szerzők hitelesnek tekintik Anonymus azon adatát, amely szerint Álmos 819-ben született (228–229.). Így azonban Álmos a 860-as években nem idős ember (227–228.), hanem élete teljében lévő vezető volt. Árpád pedig ekkor még legfőljebb a húszas évei elején járhatott (148.). Valószínűleg ez az oka annak, hogy az Árpád megválasztásáról egyedülként beszámoló forrás „kevés idő múltával” adatát a szerzők figyelmen kívül hagyták, majd egyszerűen úgy vélték, hogy Árpád megválasztására a 870-es években került sor. Így azonban nem csak azt kellene feltételeznünk, hogy a „kevés idő múltával” kifejezés egy közel tíz–húsz évvel későbbi időpontra utal, hanem megmaradna még egy probléma. A 870-es évek elején Álmos – a szerzők kronológiája szerint – még alig múlt volna ötven éves, tehát egyáltalán nem volt öreg ember (227–228.).⁶⁹ Ráadásul a DAI semmit sem mond arról, hogy Árpád megválasztásakor Álmos milyen korú volt. Azt pusztán csak a szerzők feltételezték, hogy Levedi és Álmos kortársak voltak (153.), így ha a DAI szerint Levedi már idős ember volt Árpád megválasztásakor (153.), az volt Álmos is, függetlenül attól, hogy a szerzők szerint 819-ben született. Talán a sok hipotézisnek köszönhetően állt elő az a helyzet, hogy a 819-ben született Álmos a szerzők szerint a 870-es évek közepén már a hatvanas éveiben járt (228.). Persze feltételezhetjük azt is, hogy Árpádot a 880-as években (153.) választották meg, így Álmos életkora már elég magas lenne, csak éppen a „kevés idő múltával” kifejezést kellene egy csaknem húsz–harminc éves időszakra érteni. Ráadásul ezek szerint a 9. század eleji magyarság Álmos születését nem a sztyeppei állatciklusok, nem is az alexandriai vagy a konstantinápolyi éra alapján számolta, hanem a nyugat-európai, Krisztus születésétől számító rendszer szerint.⁷⁰ Ennyi – egymásnak is ellentmondó – hipotézist és ötletet az elmélet egyszerűen nem bír el.

⁶⁶ Christopher Walter: Raising on a shield in Byzantine iconography. *Revue des études byzantines* 33. (1975) 133–176. Vö. Hans Teitler: Raising on a Shield: Origin and Afterlife of a Coronation Ceremony. *International Journal of the Classical Tradition* 8. (2002) 501–521.

⁶⁷ Esetleg a 850–860-as években (163., 343.)?

⁶⁸ Moravcsik Gy.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai i. m. 44.

⁶⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum* i. m. I. 38. Vö. Kristó Gy.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államig i. m. 39–41.

⁷⁰ Tóth S. L.: Első fejedelem i. m. 32.

A DAI szerint Levedi önként lemondott arról, hogy a kazár kagán akaratából a magyarok fejedelme legyen. A szerzők úgy vélik, hogy ezt azért tette, mert Álmos és Árpád családja nagyobb legitimációval rendelkezett Levediénél (213–214.). Az eseményről egyedülként beszámoló forrás, a DAI azonban csak Levedivel kapcsolatban jegyzi meg „nemzetségének fényét”, míg Álmos és Árpád esetében erről – aligha véletlenül – hallgat.⁷¹ A szerzők ötlete összeegyeztethetetlen a forrás híradásával.

A szerzők úgy vélték, hogy a magyarság hét törzsének száma nem feltétlenül jelentett konkrétan hét csoportot, hanem elképzelhető, hogy csak szimbolikus szám, amely ennél több vagy kevesebb törzset is takarhat (243–244.). A DAI, amikor – egyedüli forrásként – a magyarok hét törzséről beszél, megadja azok neveit is.⁷² Kétség sem férhet hozzá, hogy ebben az esetben a hetes szám nagyon is konkrét.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy a szerzők hogyan képzelik el a magyarság és a hozzá csatlakozó csoportok viszonyát.

A Kazár Kaganátusból kiszakadt kabaroknak a magyarsághoz való csatlakozását nem datálják következetesen. Hol úgy vélik, hogy arra „kétséget kizáróan” Árpád megválasztása után került sor (147., 343.), hol pedig úgy, hogy a kabarok a magyarokkal együtt vándoroltak Etelközbe (235., 239.). A kettő kizárja egymást. A kabarok magyarokhoz való csatlakozásáról egyedül a DAI-ban olvashatunk.⁷³ A forrás azt mondja, hogy a kabarok a magyarokkal együtt telepedtek le Etelközben.⁷⁴ Ez úgy értelmezhető, hogy a kabarok csatlakozására Árpád megválasztása előtt került sor.

A szerzők – átvéve Boba elméletét – azt feltételezték, hogy a magyarsághoz számottevő onogur népesség csatlakozott Etelközben. Ennek következtében kezdték el a források az onogurok önelnevezését, az *ungart* (*ungarus*, *hungarus* stb.) a magyarságra használni. Ez a népesség Kuvrat onogundur-bulgár fejedelem népeinek leszármazottja volt, akik a 7. század óta éltek a kelet-európai sztyeppe nyugati részén (52., 345.). Az eddig is általánosan elfogadott volt, hogy a magyarságra alkalmazott *ungar* elnevezés az *onogur* népnévvel áll kapcsolatban.⁷⁵ Míg azonban a kutatók többsége úgy vélte, hogy az említett népvét a 8. századtól vagy legkésőbb a 9. század első harmadától vonatkoztatták a magyarságra,⁷⁶ addig a szer-

⁷¹ Róna-Tás A.: A honfoglaló magyar nép i. m. 323–324.; Zimonyi István: Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* magyar fejezetének török háttéréről. In: Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Makk Ferenc – Tar Ibolya – Wojtilla Gyula. Szeged 1998. 161–163.

⁷² *Biborbanszületett K.*: A birodalom kormányzása (1950) i. m. 174–175.

⁷³ Uo. 39.₅₋₆. Vö. Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 44. Szeged 1973. 32–38.

⁷⁴ Kristó Gy.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államig i. m. 113–114.; Tóth S. L.: A magyar törzsszövetség politikai életrajza i. m. 319.

⁷⁵ Darkó Jenő: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. Bp. 1910. 7–29.; Németh Gyula: On ogur, hét magyar, Dentümgöyer. Kőrösi Csoma-Archívum 1. (1922) 148–151.

⁷⁶ Róna-Tás A.: A honfoglaló magyar nép i. m. 220.

zők nem teszik mindezt a 9. század közepénél korábbra.⁷⁷ Ha igazuk van, akkor a kérdés már csak az, hogy az elnevezést csak a Kárpát-medencében vagy már a honfoglalást megelőzően, a kelet-európai sztyeppén élő magyarság esetében kezdték-e el alkalmazni. A szerzők az utóbbi elméletet fogadták el. Felismerték azonban, hogy mivel új forrásokat nem tudnak elméletük igazolására felsorakoztatni, az általuk felvázolt történeti koncepció csak akkor áll meg, ha a már ismert forrásoknak az eddig elfogadottól gyökeresen eltérő értelmezésével állnak elő (24.). Így elméletüket arra alapozták, hogy a 9. századi forrásokban szereplő kelet-európai *ungarok* nem minden esetben voltak magyarok, mint azt a kutatók eddig gondolták,⁷⁸ hanem részben egy Etelköz területén élő török nyelvű onogur népesség.⁷⁹ Ez a nézet érdekes feltevés, hiszen ezeket a forrásokat eddig nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi kutatásban is a magyarsághoz kapcsolták (51.). Így az elméletnek, ha igaznak bizonyulna, nemcsak a magyarság, hanem például a bolgárok története szempontjából is nagy jelentősége lenne.⁸⁰

A szerzők is bevallják, hogy a Dnyepertől nyugatra lévő terület lakosságáról a 7. század után „a magyarok megérkezéséig a források lényegében hallgatnak” (38.). Így nem teljesen érthető, hogy a 7–9. században ezen a területen élő onogurok esetében milyen forrásokra támaszkodnak (38.). Úgy tűnik azonban, hogy 7–8. századi forrásokat ők sem ismernek a kérdésre vonatkozóan (40.), így marad a pusztá hipotézis: Kuvrat népei közül a Dnyepertől nyugatra is maradnia kellett etnikai csoportoknak.

Nézzük meg, hogy a szerzők milyen forrásokban vélik felfedezni ezeket az onogurokat a 9. században.

A GMC-ban a 830-as évek történései kapcsán szó esik egy, a bolgárok oldalán, azok lázadó alattvalói ellen harcoló *hun*, *ungr(ois)* és *türk* néven nevezett, az Al-Dunától északra élő népről, amelyet a kutatók elsöprő többsége a magyarsággal azonosított (30.). A szerzők azonban úgy gondolják, hogy ez tévedés. Szerintük a GMC forrásában az *ungr(ois)* népnév szerepelhetett, amely azonosítása azonban a „10. századi bizánci olvasónak [...] nem volt magától értetődő [...] a népcsoport időközben történt eltűnése miatt”, ezért a GMC a *türk* (és talán a *hun*) népnévvel kibővítette a forrás szövegét (36–37.). Így a Kárpátoktól keletre élő onogurokra vonatkozó forráshelyet a 10. századi átdolgozó megtette a magyarság története forrásának.⁸¹ A 10. századi olvasó számára azonban egyértelmű volt, hogy kiket kell

⁷⁷ Vö. Uo. 14.

⁷⁸ Olajos Terézia: Előszó. In: *Biborbanszületett K.: A birodalom kormányzása* (2003) i. m. XIX.

⁷⁹ *Pritsak, O.*: Yowár i. m. 387.

⁸⁰ Bizonyos műveket jelentősen ki kellene bővíteni (vö. Gratszki izvori za balgarskata istorija III. Szofia 1960).

⁸¹ *B. Szabó J. – Sudár B.*: Az Árpád-ház nyomában i. m. 274–275.

érteni az *ungrok* alatt, mert a GMC és több 10. századi bizánci forrás is ezen a néven nevezi a magyarságot.⁸² Ha a kötet alkotóinak igaza van abban, hogy a 10. századi szerző az *ungr* népvét értelmelve illesztette forrásába a *türk* kifejezést, akkor kétség sem férhet hozzá, hogy a népnév számára nem volt ismeretlen (37). De vajon helyesen azonosította az *ungrok*at a magyarsággal? A szerzők szerint nem, mert ezek az *ungrok* nem Árpád magyarjai, hanem egy török nyelven beszélő onogur csoport volt (51.). De min alapszik ez a feltevés? Voltaképpen csak azon, hogy a szerzők a 9. század közepe előtt nem számolnak a magyarság megjelenésével a kelet-európai sztyeppe nyugati felén. Ezt azonban nem azzal igyekeztek alátámasztani, hogy elfogadták a forráshely szavahihetőségével kapcsolatban jogosan felmerült komoly kételyeket (31., 33–34.),⁸³ hanem éppen ellenkezőleg. A forrást – figyelmen kívül hagyva azt, hogy ezen tudósításával kapcsolatban „fokozott óvatossággal érdemes eljárni” (37.)⁸⁴ – a 9. század elejének hiteles kútfőjeként megtették nem a magyarság, hanem az elméletük alapját képező 9. századi onogur történet forrásának. Az valóban igaz, hogy a kelet-európai sztyeppén Kuvrat törzsszövetségének 7. századi felbomlása után is maradtak olyan népcsoportok, akik korábban az ő uralma alatt éltek (38.), csak éppen azt nem tudták igazolni a szerzők, hogy a GMC híre hiteles és róluk szól. Egyébiránt úgy tűnik, hogy a bizánci források semmit sem tudnak ezen *ungrok*nak nevezett onogurokról.⁸⁵

A szerzők is osztják azt a szakirodalomban általános véleményt,⁸⁶ hogy a *Vita Constantini* adata a Krímen 861-ben feltűnő *ugrok*ról (Оугри)⁸⁷ már a magyarokra vonatkozik (148–149.). Ez az azonosítás azonban azon nyugszik, hogy a kutatók a 9. századra datált, *ungrok*at említő forráshelyeket – a szerzőkkel nem egy esetben ellentétben (149.) – a magyarságra értették. Azaz a kutatók abból indultak ki, hogy az *ungr* jelentése a 9. századra vonatkozó forrásokban: ’magyar’. Az életírás ugyanis a népnév mellett csak annyit mond, hogy az *ugrok* „farkas módra üvöltve” támadták meg Cirillt és társait. Ez pedig bármilyen kecsesgötörnek tűnik,⁸⁸ mégsem tekinthető a magyarságra jellemző etnospecifikus jellegze-

⁸² *Moravcsik Gy.*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai i. m. 28–29., 77. Vö. *Darkó J.*: A magyarokra vonatkozó népvétek a bizánci íróknál i. m. 7–29.

⁸³ Vö. *Tadeusz Wasilewski*: Bizancjum i Słowianie w IX wieku. Warszawa 1972. 84–87.

⁸⁴ Szádeczky-Kardoss teljesen mértékben tisztában volt a problémákkal, de azt is látta, hogy a forrás szavahihetőségének az egyértelmű megkérdőjelezése egyet jelent a magyar őstörténet sarokpontjának a sutba vetésével. – *Szádeczky-Kardoss Samu*: A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról. *Antik Tanulmányok* 22. (1975) 151–154.

⁸⁵ *Moravcsik Gy.*: Byzantinoturcica i. m. II. 225–227.

⁸⁶ Vö. *Király Péter*: A magyarok említése a Konstantín- és a Metód-legendában. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 141.) Bp. 1974.

⁸⁷ *Sveta brata Ciril in Metod* i. m. 171–172.

⁸⁸ *Die Werke Liudprands von Cremona* i. m. 51. (II. 30.); *Peter Classen – Cremonai Liudprand*: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. (*Varia Byzantina* 9.) Bp. 2005. 367.

tességnek. Így – ha követnénk a szerzők őstörténeti koncepcióját – akkor a *Vita Constantini* adatát teljes joggal vonatkoztathatnánk a kelet-európai sztyeppén élő onogurokra (148–149).⁸⁹ Ráadásul, ha a Levediában élő szavartok jutottak el a Krímre 861-ben (150.), akkor miért nevezi őket a forrás *ugroknak*, amikor a szerzők szerint ezt a nevet csak később, Etelközben kezdték el rájuk használni.

Az *Annales Bertiniani* 862. évi bejegyzése megemlíti, hogy *ungrok* ebben az évben megtámadták a Keleti Frank Királyságot.⁹⁰ A megnevezés alatt a szerzők – bár megemlítik azokat a véleményeket, amelyek a hírnek a magyarsághoz kötését vitatták⁹¹ – maguk is a magyarságot értik (150–152.).⁹² Pedig ebben az esetben is igaz, hogy csupán a népnév köti a forráshelyet a magyarsághoz. De ha elfogadnánk a szerzők hipotézisét, miszerint Etelközt a 9. században onogurok laktak, akkor az *ungrok* alatt akár őket, akár a Kárpát-medencei onogu(ndu)rokat is érthetnénk.⁹³ Ráadásul, mivel a szerzők úgy vélik, hogy a magyarság a 860-as évek elején még Levediában élt (150.), miként vonatkozhat rájuk a 862. évi hír? Valakik a Volga-vidéken élő magyarokat (szavartok) bérelték fel (?) egy a Keleti Frank Királyság elleni támadásra? Miért és kik tettek volna ilyet?

A *Descriptio civitatum et regionum ad septemtrionalem plagam Danubii* a kelet-európai sztyeppén említ egy *ungare* nevű népet.⁹⁴ A forrás jelenleg elfogadott datálása szerint az *ungare* népnevet is magába foglaló rész a 860-as évekbeli állapotokat tükrözi (vö. 40).⁹⁵ Mivel ez egy népnév felsorolás, az adatnak a magyarságra való vonatkoztatása kizárólag a népnéven, valamint az adott nép földrajzi elhelyezkedésén nyugszik. A kutatók elsöprő többsége a magyarsággal,⁹⁶ a szerzők azonban a török nyelven beszélő onogurokkal azonosították ezt a népet (51–52.).

⁸⁹ B. Szabó J. – Sudár B.: Az Árpád-ház nyomában i. m. 278.

⁹⁰ *Annales Bertiniani*. Ed. Georgius Waitz. (MGH SS rer. Ger. 5.) Hannoverae 1883. 60.; A honfoglalás korának írott forrásai i. m. 184.

⁹¹ *Ungváry Jenő*: „qui Ungri vocantur”. In: *Uő: Magyar őstörténet, magyar középkor*. Pákozdi 2012. 7–14.; *Uő: Verdamp lang her*. In: *Uő: Magyar őstörténet, magyar középkor* i. m. 21–29.; *Róna-Tás András*: Folytassuk a vitát. Megjegyzések Makk Ferenc könyvbírálatához. *Aetas* 13. (1998) 2–3. sz. 222–223. Vö. *Makk Ferenc*: Gondolatok a megjegyzésekhez. *Aetas* 13. (1998) 2–3. sz. 230–235.

⁹² Bár könyvük más helyén ezt az adatot már nem említik (53).

⁹³ B. Szabó J. – Sudár B.: Az Árpád-ház nyomában i. m. 278.

⁹⁴ *Erwin Herrmann*: *Slavisch-germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarnsturm*. Ein Quellenbuch mit Erläuterungen. München 1965. 212–221.; *Veszprémy László*: Nyugati források a 9. századi Pannoniáról. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László – Veszprémy László. (A honfoglalásról sok szemmel 2.) Bp. 1996. 153–157., 159–161.; *Polgár Szabolcs*: A „Bajor Geográfus” néhány Kelet-Európára vonatkozó ország- és népnévéről. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Archaeologica* 9. (2003) 243–255.; *Szántó Richárd*: A Bajor Geográfus és a kori magyar történelem. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 139. Szeged 2017. 149–178.

⁹⁵ *Veszprémy L.*: Nyugati források a 9. századi Pannoniáról i. m. 154–157.; *Veszprémy László*: Az 1000 előtti Pannoniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés* i. m. 274.; *Polgár Sz.*: A „Bajor Geográfus” i. m. 243.

⁹⁶ *Uo.* 247.

Fő érvük az volt, hogy a Levedi vezette magyarság a forrásban az *eptaradici* ("hét nemzetiség") néven már szerepel (vö. 43.), így – mivel egy nép két néven nem szerepelhet a felsorolásban – az *ungare* nem vonatkozhat szintén rájuk. A forrás szerint 273 civitast (vajon ezt miként kellene értelmezni, ha az adat a magyarságra vonatkozik?) birtokló *eptaradici* magyarsághoz kötése valóban felmerült a kutatásban,⁹⁷ de – még ha az ötletet a kutatók végül el is fogadják – önmagában ez még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a több forrásból összeállított listán a magyarság még egy néven szerepeljen. Mivel pedig a 860-as években már a szerzők is számolnak azzal, hogy a magyarság a kelet-európai sztyeppe nyugati felén élt, szükségtelen azt feltételeznünk, hogy amikor a forrás egy *ungare* nevű népről szól, akkor nem ugyanarra gondol, mint amelyet a *Vita Constantini ugrok*, az *Annales Bertiniani* pedig *ungrok* néven nevez. Igaz, a *Descriptio*ban szereplő *ungare* népnévnek az Ung folyóval való kapcsolatát eddig nem vizsgálták meg még érdemben (42.), ezt azonban magam nem hiányosságnak, hanem szerencsének tartom.

A 9. század utolsó évtizedében íródott *Óangol Orosius* az ókorban az Al-Dunától északra élő basztarnákokat azonosította saját korának *hungere* nevű népével.⁹⁸ A szerzők ezt a népet a török nyelvű onogurokra értették (43–45., 51.). Még úgy is, hogy a forrás megírása idején a térség – a szerzők szerint is – évtizedek óta az Árpád vezette magyarság fennhatósága alatt állt. Ráadásul a korabeli események kapcsán a magyarság a latin,⁹⁹ a szláv¹⁰⁰ és a bizánci forrásokban¹⁰¹ már ezen a néven szerepel. De akkor miért kellene eltérnünk attól a teljesen kézenfekvő értelmezéstől, hogy a 9. század végén ugyanezen a területen élő *ungare* nép azonos a *hungere* néppel? A szerzők úgy vélték, hogy mivel a forrásban a Levedi vezette magyarság országaként már szerepel a *Meagda land* elnevezés, így – mivel egy nép kétszer nem szerepelhet a forrásban – a *hungere* név nem vonatkozhat a magyarságra (44.). A szerzők nyelvészeti érve pusztán csak annyi volt, hogy a *Meagda land* „szó hangzása erősen hasonlónak tűnik a magyar népnévhez” (45.).

⁹⁷ A. C. Šavelev: K identifikaciji nazvanija „eptaradici” v „Opisanii gorodov i severu ot Dunaja”. „Bavarskom geografu”. In: U istokov i istočnikov: na međunarodnyh i međisciplinapnyh putjah. Judilejnyj sbornik v čest’ A. V. Nazarenko. Moskva 2019. 555–561.

⁹⁸ The Old English History of the World: An Anglo-Saxon Rewriting of Orosius. Ed., transl. Malcolm R. Godden. (Dumbarton Oaks Medieval Library 44.) London 2016. 290–291. (4.11.5)

⁹⁹ 881 (rec. 891?): Ungaris – Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti. Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum. Ed. Harry Bresslau. In: Supplementa tomorum I–XV. Ed. Adolfus Hofmeister. (MGH SS 30/2.) Lipsiae 1934. Stuttgart 1976. 742.; *Szántó Richárd*: A 881. évi hadjárat kronológiai kérdései. In: Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Főszerk. Papp Sándor. (Fontes et Libri 1.) Szeged 2018. 271–282.; 895, 896: Ungari – Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis. Ed. Georgius Heinrichus Pertz – Fridericus Kurze. (MGH SS rer. Ger. 7.) Hannoverae 1891. 125.; 899: Ungri, Ungari – Annales Alamannici. Ed. Georgius Heinrichus Pertz. (MGH Scriptores I.) Hannoverae 1826. 53–56.

¹⁰⁰ *Király P.*: A magyarok említése a Konstantin- és a Metód-legendában i. m.

¹⁰¹ *Moravcsik Gy.*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai i. m. 28., 29., 77.

Ahogy a szerzők,¹⁰² úgy én sem vagyok nyelvész, így azt nem tudom megítélni, hogy az „erősen hasonló” meggyőző érv-e. Azt azonban a forrásból láthatjuk, hogy az író *Meagda landot* a fehér horvátoktól (*Horithi*) északra lokalizálja. *Meagda landtól* északra helyezi el a szármatakat (*Sermende*), tőlük északra pedig a *Riphaean*-hegységet.¹⁰³ Ezért a *Meagda landot* nem tehetjük a kelet-európai sztyeppe nyugati felére, a Fekete-tenger partvidékére. Ha elfogadjuk azt, hogy a *Meagda landot* a forrás valahová a mai Lengyelország területére helyezi,¹⁰⁴ akkor ez az adatnak a magyarsághoz való kötését erősen kétségessé teszi. Ha pedig ez a terület az amazonok földje lenne,¹⁰⁵ akkor 9. századi vonatkozása sem lenne ennek az adatnak. Önmagában az, hogy a fehér horvátoktól északra lévő *Meagda land* miképpen lehet „nagyon is reális lehetőség” arra, hogy a Fekete-tenger nyugati partvidékén lévő *Etelközt* jelentse (45.), számomra nehezen követhető.

Van tehát egy *ugr* nevű nép, amelynek harcosai a Krímen tűnnek fel 861-ben, egy *ungr* nevű nép, amelynek csapatai megtámadják a Keleti Frank Királyságot 862-ben, egy *ungare* nevű nép, amely a kelet-európai sztyeppe nyugati felén él a 9. század második felében, és egy *hungere* nevű nép, amely az Al-Dunától északra él a 9. század végén. Egy a kelet-európai sztyeppe nyugati felén élő *ungar* nevű népről pedig tudjuk, hogy a 9. század végén bizonyosan jelentős katonai erővel rendelkező, félelmetes ellenfélként tűnt fel a forrásokban.¹⁰⁶ Az „Occam borotvája” elv (209.) alapján a leglogikusabb azt feltételezni, hogy – amíg ennek ellenkezőjére nincs igen nyomós érvünk – ezek a források ugyanazon népről számolnak be (43–44., vö. 150–151.). Mivel pedig ahhoz kétség sem férhet, hogy a 9. század végén a Kárpát-medencében hont foglaló *ungarok* a magyarsággal azonosak, teljesen egyértelműnek tűnik, hogy a kelet-európai sztyeppe nyugati felén a 9. században élő *ungrokhoz* tartozó adatok is rájuk vonatkoznak. Mivel pedig az adott területen élő magyarságot a muszlim források *mağğarnak* nevezik, erről pedig tudjuk, hogy a magyarság önelnevezése, teljes joggal feltételezték a kutatók, hogy a 9. század második felében a magyarság a kelet-európai sztyeppe nyugati részén élt. Ők tűnnek föl *mağğar*, *türk* vagy például *ungr* néven a forrásokban.

A szerzők elmélete szerint az *Etelközt* lakó onogurok története azonban nem ér véget ott, hogy egyesültek a magyarokkal, majd velük együtt elfoglalták a Kárpát-medencét. Úgy gondolták, hogy *Etelközben* a 10. század elejéig maradtak még ebből a népességből számottevő csoportok. De mire alapozzák ezt a feltevést?

¹⁰² B. Szabó J. – Sudár B.: Az Árpád-ház nyomában i. m. 11.

¹⁰³ The Old English History of the World i. m. 34–35.

¹⁰⁴ Joseph Bosworth – Thomas Northcote Toller: An Anglo-Saxon Dictionary. Oxford 1898. 658.

¹⁰⁵ Vö. Uo. 657.; The Old English History of the World i. m. 432.

¹⁰⁶ Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum Orientalis i. m. 129–130., 134., 135.; A honfoglalás korának írott forrásai i. m. 185–187., 190–193., 195–200., 201–202.

Úgy vélték, hogy a perzsa nyelvű *Hudūd al-‘ālam* által említett belső bulgárok az Etelközben (38., 46., 52.)¹⁰⁷ vagy/és az Azovi-tengertől északra élő, török nyelvű onogurokkal azonosak, akik a magyaroknak a térségben való megjelenése, majd nyugatra vándorlása után is részben helyben maradtak (46., 52.). Míg ez utóbbi azonosítás már korábban is felbukkant a kutatásban, addig az elsőként említett újszerű. Ez a hipotézis ráadásul egy újabb hipotézishez vezet: ezek az onogurok – mivel a *Hudūd al-‘ālam* 10. századi forrás – a magyarságnak a Kárpát-medencébe való vándorlása után helyben maradvá megakadályozták a besenyőket abban, hogy szállásterületeiket egészen a Dunáig kitolják (339–340.), de később – mivel eltűnnek a forrásokból – bizonyosan beolvadtak a besenyő törzsszövetségbe (52., 345.). Sajnos ez az elmélet nem csökkenti, hanem növeli a hipotézisek számát. Mivel a szerzők azt látták, hogy az *Óangol Orosius* megírását a kutatás 899-re teszi, a szövegben lévő *hungere* nevet – minthogy 899-ben a magyarok már a Kárpát-medencében voltak – szintén a magyarok távozása után ott maradt onogurokra értették (52.). Az *Óangol Orosius* és a *Hudūd al-‘ālam* szerzői tehát lenyűgözően jólétesültek voltak a magyar honfoglalás után kialakuló kelet-európai etnikai viszonyokról, hiszen ki gondolná, hogy ilyen adatok éppen egy angliai és egy Észak-Afganisztán területén élő szerzőnél őrződtek meg.

Az, hogy a besenyők nem azonnal vették birtokba Etelköznek a Duna mentén lévő területeit, a *Povesty vremennuh let* 913. évi bejegyzésének a félreértésére vezethető vissza.¹⁰⁸ Forrásos alapja nincs. Ráadásul a 910-es években a besenyő csapatok már gond nélkül eljuthattak az Al-Duna vidékére.¹⁰⁹ Értelemszerű tehát, hogy Etelköz területén számottevő politikailag szervezett onogur népesség – ha egyáltalán volt a 9. században – nem maradt a magyarok nyugatra vándorlása után. A belső bulgárokat a kutatók a dunai-bolgárokkal, vagy a volgai bulgárokkal szokták azonosítani.¹¹⁰ Az *Óangol Orosius* elkészültének záródátuma pedig nem más, mint a forrás megrendelője, Alfréd király halálának az éve. Így a *hungere* népre vonatkozó adat sem pontosan 899-ben került bele a műbe, hanem minden bizonnyal még a magyarság 895-ben történt nyugatra vándorlása előtti állapotot mutatja. A területen tovább élő onogurokra érteni a forrás híradását teljesen alaptalan.

¹⁰⁷ *Sudár Balázs*: A turbános morvák esete a korai magyar szállásokkal. A *Hudūd al-‘ālam* és a magyar őstörténet. Századok 153. (2019) 97.

¹⁰⁸ Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. Ferincz István. Jegyz., tanulmányokat írta Balogh László et al. Szerk. Balogh László – Kovács Szilvia. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Bp. 2015. 47.

¹⁰⁹ *Balogh László*: A 917. évi anchialosi csata és a magyarság. In: Középkortörténeti tanulmányok 5. Szerk. Révész Éva – Halmágyi Miklós. Szeged 2007.

¹¹⁰ The regions of the world. A Persian geography, 372 A.H.–982 A.D. Transl., explained V. Minorsky. („E. J. W. Gibb memorial” series: new series 11.) Oxford 1937. 160., 438–440.; *Hansgerd Göckenjan – István Zimonyi*: Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 54.) Wiesbaden 2001. 211., 213.

A VI. Leó halála után trónra lépő Alexandros császár nem a fia (334.), hanem a testvére volt az elhunyt uralkodónak. Az ő halála után VII. Kónstantinos nevében hatalmi klikkek vezették a birodalmat. Simeon bolgár uralkodó a császári kormányzaton belüli belharcokat kihasználva 914-ben támadást indított, amire válaszul Zoé császárné, aki fia kiskorúságára hivatkozva magához ragadta a hatalmat, a kherszoni *stratégost*, Jóannés Bogast elküldte, hogy bérelje fel a besenyőket a bolgárok ellen. A források beszámolnak arról, hogy a *stratégos* a meg egyezést pogány módra is megerősítette a besenyőkkel. Az állatok feláldozásával megpecsételt szerződés megkötésére azonban nem 917-ben és természetesen nem Konstantinápolyban került sor (276.).¹¹¹

A szerzők számos esetben az eurázsiai sztyeppe nomád népeire vonatkozó analógiák segítségével próbálták meg értelmezni a magyarság 9–10. századi történelmét. E módszer határainak azonban ott kell húzódnuk, ahol a magyarokra vonatkozó források már jószerevel semmilyen adattal nem szolgálnak, ismereteink hézagait nem lehet tetszés szerint újkori példákkal kitölteni. Végezetül a DAI magyarokat említő szöveghelyeinek elemzése során nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezt a forrást nem magyarul írták. A görög szöveg alapos filológiai elemzése nélkül nem lehet olyan elméleteket alkotni a magyarság 9–10. századi történelmére vonatkozóan, amelyek a mai kor igényeit kielégítik.

¹¹¹ Balogh L.: A 917. évi anchialosi csata és a magyarság i. m. 9–14.